

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»	8
1.1. <i>Правове регулювання відносин у віртуальному просторі та криміналістичний аналіз шахрайства у мережі «Інтернет»</i>	8
1.2. <i>Способи вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»</i>	22
1.3. <i>Обстановка вчинення шахрайства та його слідова картина</i>	43
1.4. <i>Характеристика особи шахрая та потерпілого</i>	67
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»	84
2.1. <i>Оцінка первісної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню</i>	84
2.2. <i>Організація і планування розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» відповідно до типових слідчих ситуацій</i>	102
2.3. <i>Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції при розслідуванні шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»</i>	115
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	127
3.1. <i>Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних джерел</i>	127
3.2. <i>Особливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з особистісних джерел</i>	142
3.3. <i>Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»</i>	152
ВИСНОВКИ	161
БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ	169
ДОДАТКИ	191

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

.....

- ГУНП – Головне Управління Національної поліції
- ГПК – Господарський процесуальний кодекс України
- ГК – Господарський кодекс України
- ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
- КК – Кримінальний кодекс
- КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- ОЗУ – Організоване злочинне угруповання
- ОРЗ – Оперативно-розшуковий захід
- OLX – Платформа онлайн-оголошень
- СОГ – Слідчо-оперативна група
- СРД – Слідчі (розшукові) дії
- НСРД – Негласні слідчі (розшукові) дії
- ЕОМ – Електронно-обчислювальна машина
- ЕПС – Електронно-платіжні системи
- п. – Пункт
- р. – Рік
- с. – Сторінка (сторінки)
- ст. – Стаття
- ЦК – Цивільний кодекс України
- ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України
- ч. – Частина

*Бездоганна репутація –
перше, що необхідно шахраю.*

Агата Крісті

*Якби на світі було менше простаків,
було б менше й тих, кого називають
хитрунами та спритниками.*

Ж. Лабрюєр

*Чесний і шахрай просто плутають
поняття «мое» та «твое».
Один вважає перше за друге,
а інший друге за перше.*

Г. Ліхтенберг

ПЕРЕДМОВА

Еволюційні зміни внаслідок розвитку інноваційних технологій та впровадження їх у всі сфери життєдіяльності, торкнулися й глобальної мережі «Інтернет», без якої її користувачі не уявляють існування. Останні десятиріччя відбувається стрімкий зріст правочинів через мережу «Інтернет», за допомогою якого можна здійснити операції побутового та комерційного призначення та придбати товар, не залишаючи місця проживання. Для більшості населення така форма «віртуальної» торгівлі стала зручною та істотно зекономила час, особливо у період пандемії, коли ряд торговельних мереж змушені були переходити на дистанційний формат здійснення угод купівлі-продажу товарів та послуг. Проте, форми цивільних правовідносин в інтернеті наразі є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема й у сфері торгівлі товарами і послугами. Чимало цивільно-правових угод укладається через обман та зловживання довірою,

що не лише порушує встановлений порядок їх здійснення, а і завдає шкоди майновим інтересам громадян.

За даними Генеральної прокуратури України, у 2015 р. до ЄРДР внесено 45 653 фактів шахрайств, повідомлення про підозру у 9514 провадженнях; 2016 р. – 45 764, повідомлення про підозру у 7844 провадженнях; 2017 р. – 36 650, повідомлення про підозру у 10 147 випадках, у 2018 р. – 33 136, повідомлення про підозру у 8645 випадках; у 2019 р. – 32 156, повідомлення про підозру у 8184 випадках; у 2020 р. – 26 595, повідомлення про підозру у 8633 випадках; за перші 5 місяців 2021 р. – 13 947, в той час як повідомлення про підозру лише у 4321 випадку. Серед них кількість шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», становить приблизно 7 %. Проте, оцінити реальні масштаби таких шахрайських проявів важко через високу латентність та тонку межу між цивільно-правовими та кримінально-правовими відносинами, що ускладнює прийняття рішення на стадії відкриття кримінального провадження. В той час, як результати анкетування працівників правоохоронних органів та аналіз слідчо-судової практики свідчить про те, що дана категорія кримінальних правопорушень має тенденцію до збільшення, а рівень їх розкриття залишається вкрай низьким. Це ставить перед наукою та правоохоронною діяльністю завдання щодо розробки новітніх методів, прийомів та засобів боротьби із такими злочинними проявами.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних з методикою розслідування кримінальних правопорушень, здійснили такі відомі вчені: Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, О.О. Вакулик, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Дрозд, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, О.В. Одерій, І.В. Пиріг, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько та ін.

Загальні питання розслідування окремих видів шахрайств досліджували у своїх працях А.І. Анапольська, Г.С. Бідняк,

С.В. Головкін, Є.В. Дехтярьов, Н.Ю. Кириленко, С.М. Князев, С.С. Кузьменко, О.В. Курман, Х.М. Михайлова, Т.О. Мудряк, О.Л. Мусієнко, Т.В. Охрімчук, Н.О. Опанасенко, Т.А. Пазинич, І.М. Попова, Д.А. Птушкін, К.О. Чередник, С.С. Чернявський та ін.

Підґрунтям для методики розслідування шахрайства у сфері купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» можна визначити роботи: Є.В. Дехтярьова «Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» (Київ, 2011), Н.Ю. Кириленко «Методика розслідування шахрайств у сфері побутових відносин» (Одеса, 2013), Т.А. Пазинич «Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування» (Харків, 2007), Т.О. Мудряк «Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (Ірпінь, 2013), Т.В. Коршикова «Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки» (Київ, 2021) та ін.

Проте, на сьогодні відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені методиці розслідування шахрайства при купівлі-продажі товарів через мережу «Інтернет», що зумовлює суттєві труднощі у процесі доказування та організаційно-тактичному забезпеченні розслідування таких кримінальних правопорушень. Зазначене характеризує актуальність дослідження, його наукове, теоретичне й практичне значення, а також визначають вибір напрямку монографічного дослідження.

Автори також висловлюють щире подяку за допомогу та підтримку науковому консультанту – доктору юридичних наук, професору К.О. Чаплинському, рецензентам й усім, хто долучився до підготовки та видання цієї монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»

.....

1.1. Правове регулювання відносин у віртуальному просторі та криміналістичний аналіз шахрайства у мережі «Інтернет»

Популярність угод купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» створила нові умови для злочинців, які, адаптуючись до змін, вчиняють кримінальні правопорушення як на національному, так і на міжнародному рівнях.

До недавнього часу інтернет-злочини розглядалися тільки в рамках групи злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Нині ж інтернет прийнятий на озброєння злочинцями будь-яких категорій, будучи не тільки способом, а й засобом скоєння «традиційних» злочинів¹.

Слід визнати, що ряд дослідників єдині в думці, що злочини, пов'язані з використанням засобів комп'ютерної техніки, невід'ємні від існування певного віртуального простору, у якому вони вчиняються. Втім, стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій ініціював широку експансію поняття «віртуальний простір», його популярність і повсюдне вживання, особливо в науковому дискурсі, а також його смислову поліфонію². Це підтверджується й аналізом наукової літератури, який

¹ Найдъон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 5/2019. С. 304–307.

² Дзьобань О.П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *STRATEGIC PRIORITIES*. № 3 (44), 2017. С. 163–170.

показав, що поняття «віртуальний простір» нерідко замінюється поняттями «інтернет-простір», «кіберпростір», «інформаційний простір», «віртуальний світ» тощо. У зв'язку із чим постає питання щодо синонімічності вказаних понять чи їх різного значення.

Більшість фахівців розглядають інтернет-простір як невід'ємну складову інформаційного простору, як засіб обміну соціальною інформацією, як носія специфічної культури³. На переконання О.О. Кіпи, так званий віртуальний простір, який одночасно може бути сферою вчинення інтернет-злочинів, можна визначити як модельований за допомогою комп'ютера інформаційний простір, де містяться дані про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символічному або будь-якому іншому вигляді і що перебувають у процесі руху по локальних і глобальних комп'ютерних мережах, або ж відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки і передачі⁴.

О. Ткаченко та Т. Ткаченко звертають увагу, що в наш час існує багато підходів й до формалізації визначення поняття «кіберпростір». Серед цих підходів вони вказують найбільш поширені, зокрема:

1) під кіберпростором розуміється середовище існування, що виникло в результаті взаємодії людей, програмного забезпечення (ПЗ) і послуг в інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і мереж, під'єднаних до них, якого не існує в будь-якій фізичній формі;

2) під кіберпростором розуміється сфера, що характеризується можливістю використання електронних та електромагнітних засобів для запам'ятовування, модифікації та обміну даними через системи, що функціонують в мережі «Інтернет», та пов'язану з ними фізичну інфраструктуру;

³ Афанасьєва В. Тотальність віртуального. *Електронний журнал*. URL: <http://www.proza.ru/2009/05/03/295> (дата звернення 12.10.2020 р.).

⁴ Кіпа О.О. Правопорушення в мережі «Інтернет». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 346–349

3) під кіберпростором розуміються всі форми мережної та цифрової активності, що включають у себе контент і дії по їхній обробці;

4) під кіберпростором розуміється інформаційна інфраструктура, доступна через інтернет;

5) під кіберпростором розуміється комунікаційне середовище, що утворюється системою зв'язків між об'єктами кіберінфраструктури, серед яких слід виділити електронні обчислювальні машини, комп'ютерні мережі, ПЗ, інформаційні ресурси тощо⁵.

В.М. Фурашев визначає кіберпростір як форму співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією. При цьому, він вважає, що поняття «кіберпростір» та «інформаційний простір» є тотожними за своєю сутністю. Застосування будь-якого з цих понять не змінює сутності процесу або явища, лише може внести термінологічну плутанину⁶. В чому з автором можна погодитися.

Законодавчо не визначеним є й ключове поняття у системі кіберзлочинності – «Інтернет». До того ж, як справедливо наголошує С.Ф. Гуцу, ані в міжнародному праві, ані в національному законодавстві немає єдиного розуміння і визначення цього поняття. В науковій літературі також існують різні підходи й позиції щодо розуміння його природи⁷. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», інтернет – це всевітня інформаційна система загального доступу, яка логічно пов'язана глобальним адресним простором та базується на інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами⁸.

⁵ Ткаченко О., Ткаченко Т. Кіберпростір і кібербезпека: проблеми, перспективи, технології. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018. № 1. С. 75–86.

⁶ Фурашев В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності. *Інформація і право*. № 2(5)/2012. С. 162–175.

⁷ Гуцу С.Ф. Правове регулювання мережі «Інтернет»: міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2 (38) 2018. С. 114–118.

⁸ Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 12, ст. 155.

Аналізуючи вказані та інші існуючі в науковій літературі поняття «Інтернет», можна побачити, що в абсолютній більшості головним у змісті всіх понять є такі ознаки:

- міжнародний рівень;
- телекомунікаційна мережа;
- загальне користування;
- засіб комунікації;
- обмін інформацією⁹.

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні єдиний понятійний апарат щодо середовища, в якому вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням комп'ютерних технологій, ще недостатньо сформований. Між тим, як на нашу думку, це не є принциповим, оскільки, більшість вчених ототожнює поняття кіберпростір, віртуальний простір, інформаційний простір та допускають їх тотожність. Водночас, мережа «Інтернет» є дещо вузьким поняттям і є однією з головних складових частин кіберпростору (віртуального, інформаційного).

Тому, поняття «віртуальний простір» ми використовуємо в контексті окреслення середовища, в якому вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням комп'ютерних технологій та мережі «Інтернет». Під час обговорення питань, пов'язаних із купівлею-продажем товарів у дистанційному форматі, а також порушеннями, що виникають при цьому, ми будемо використовувати термін «мережа «Інтернет»»¹⁰.

За даними дослідників у напрямку електронної комерціалізації, український сегмент інтернет-мережі з продажів охоплює більш ніж 20 мільйонів користувачів, що вказує на її значний вплив на

⁹ Чучко С.В. Щодо регулювання правовідносин у віртуальному просторі при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут». Політологія. Соціологія. Право.* № 1 (45). 2020. С. 78–82.

¹⁰ Чучко С.В. Визначення віртуального середовища вчинення шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет»: наукові дискусії. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 лист. 2020 р., м. Харків). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 403–405.

потенційного споживача¹¹. У свою чергу, слід сказати, що торгівля між суб'єктами у мережі «Інтернет» відбувається через низку платформ: сайт інтернет-магазину, електронні дошки оголошень, віртуальні торгові центри тощо. Як показали матеріали судово-слідчої практики, серед вказаних платформ шахраї здебільшого використовують відомі «Інтернет-аукціони» (38 %) та «дошки об'яв» (77 %).

При цьому, у рамках електронного бізнесу постійно відбувається взаємодія між чотирма постійними його суб'єктами:

1) клієнти – це споживачі товарів або послуг, які вони можуть придбати;

2) бізнес-організації – це будь-яке Підприємництво, яке здійснює повністю або частково свою діяльність за допомогою інформаційних мереж, тобто займається електронною комерцією;

3) фінансові установи – це організації, які надають послуги, пов'язані з пересування фінансових потоків, насамперед – це банки;

4) держава – визначає правила ведення електронного бізнесу та здійснює загальне його регулювання¹².

У свою чергу, О.П. Письменна, О.С. Баранова та О.М. Шкринда наголошують, що відносини, що виникають між покупцем і продавцем товарів, робіт та послуг в інтернеті не відрізняються від традиційних правил купівлі – продажу і регулюються, зокрема, положеннями Цивільного кодексу України та Закону України «Про захист прав споживачів», а також відповідними нормативними актами щодо регулювання відносин з реалізації товарів у спеціальний спосіб¹³.

Вказане дає змогу зробити висновок, що у віртуальному просторі внаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій користувачі мережі «Інтернет» володіють відповід-

¹¹ Мізерак А.Б. Шахрайство при інтернет-торгівлі: схеми та аспекти запобігання. *Маркетинг і контролінг: сучасні виклики підприємств*. Київ, 2017. С. 153–155.

¹² Там само.

¹³ Письменна О.П., Баранова О.С., Шкринда О.М. Захист прав споживачів під час придбання продукції через мережу «Інтернет». *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. № 1. 2015. С. 59–62.